

NOTE LEXICAL-ETIMOLOGICE

IULIA MĂRGĂRIT

Grupajul de note lexical-etimologice de mai jos provine dintr-o singură sursă: *Dicționar al numelor de familie românești* [DNFR] de Iorgu Iordan. Numele de familie reperate au fost reținute pentru etimonul oferit de autor, susceptibil de comentarii, de informații suplimentare, eventual, de amendamente sau de simple sugestii.

Ca modalitate de prezentare, fiecare articol beneficiază de un scurt paragraf (= 1, 2 rânduri), corespunzător soluției DNFR. Comentariul propriu-zis urmează după un spațiu alb care separă cele două intervenții.

Cartal: gr. *Kartalos, Kartalu, Kartali* (s); cf. și bg. *Kartalov*.

Numele de familie-titlu, *Cartal*, a fost înregistrat de Iorgu Iordan în repertoriul DNFR, ca unică formă pentru toponim, antroponim, fără alte comentarii, și fără mențiunea semantismului. Este motivul pentru care am amplificat informația cu date din diverse surse. În *Dicț. dialectal*, vol. II, *cartal* figurează cu semantismul „vultur, bulihar”, notat în localitatea Orlovca, raionul Ismail, reg. Odessa, Ucraina. Date mai ample aduce E. Suciu în *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă* (= DCRT): *cartal* s.m., *cartală* s.f. (Zool: Dobrogea, înv. și Banat) „numele generic al mai multor specii și subspecii de păsări răpitoare de zi, mari, cu gheare tari, care se hrănesc cu animale vii și cu stârvuri; vultur, acvilă, pajură, hoitar; înv. Ban. *cărtală* sec. XVII/2; înv. Dobr. *cartală*)”.

Din tc. *kartal* „idem” (preluat independent în Banat și în Dobrogea).

Antroponim: *Cartal* (DNFR).

La acestea mai adăugăm informațiile de confirmare culese, relativ recent, într-o anchetă dialectală efectuată în partea sudică a Rep. Moldova, în aceeași localitate, Orlovca, raionul Ismail, regiunea Odessa, Ucraina (v. *Gr. rom., Glosar*)¹. În variantele *Cartale, Cartali, Kartalu*, ca nume de familie de origine greacă, probabil după DNFR, figurează în OD. Urmare a rezistenței vechiului toponim,

¹ În perioada 1991–1995 s-au efectuat cercetări dialectale în Republica Moldova și Ucraina (21 localități) de către o echipă mixtă București (Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe), Chișinău (Valentina Corcimari, Vasile Pavel, Valeriu Scifos). Printre așezările cercetate s-a aflat și Orlovca, fostă Cartal.

localnicii își zic *cărtăleni*. În același sens, amintim și volumul *Pagini albe, Carte de telefon*, volumul 1, A–L, București, jud. Ilfov, 2003–2004, editat de *Pagini aurii SA*, care înregistrează un număr de 6 abonați cu numele de familie *Cartal*.

Chicu: bg. *Kiko* sau (și) gr. *Kikos, Kiku*.

Picu: gr. *Piku*.

Privat de informații asupra statutului morfologic, cât și în privința semantismului, cuvântul-titlu, din punctul de vedere al originii, după DNFR, rămâne, pe deplin, pe tărâmul limbilor străine.

Aspectul său fonetic însă, pledează pentru un corespondent în limba română care se întâlnește chiar în corpusul DNFR: *Picu*. În opinia lui Iorgu Iordan și acesta ar proveni tot din greacă: *Piku* cf. *Pikos*; gr. *Pikos*. Contraargumentul la această afirmație ar fi prezența unui număr de 46 de abonați, cu numele de familie *Picu*, din *Pagini albe. Carte de telefon*, volumul 2, M–Z, București, jud. Ilfov, 2003–2004, editat în *Pagini aurii SA*. Faptul ne determină să avem în vedere substantivul *pic* „puțin”, ca bază derivativă pentru numele de familie citate. Dacă mai adăugăm la acestea un alt derivat, specific limbii vorbite, *Piculeț*, atestat indirect prin femininul *Piculeață*, înregistrat ca atare în AFLR / pct. 960, Secu, jud. Dolj, atunci identitatea acestuia se limpezește sensibil.

Cât privește raportul *Chicu* (gr. *Kikos/Picu* (cf. gr. *Pikos*), acesta perpetuează existența a 2 cuvinte diferite din DNFR, în locul unuia singur: *Picu*, var. *Chicu*, cu explicația de rigoare pentru acesta din urmă.

Cotoroacă: *cotor* cu suf. *-oacă*; cf. și **cotoroagă** „piftie preparată, mai ales, din picioare și urechi de porc”.

Chitroagă: pare a fi o variantă regională (cu epenteză lui *-o-* și cu schimbarea genului) a lui *pitrog* [sic!] „pește mic”.

Cotoroagea: *cotoroagă* (v. mai sus s.v. *Cotoroacă*).

Pentru numele de familie *Cotoroagea* propunem analiza prin subst. *cotoroage* „piftie”, confirmat de DA, cu circulație în aria vestică a dacoromânei (Banat, Transilvania), ca proveniență, împrumut de origine sârbă, derivat cu formantul *-ea*. Presupunem că ar fi vorba despre o poreclă prin care s-a definit un pătimaș consumator al preparatului culinar în discuție. În corpusul DNFR se întâlnesc numeroase derivate și porecle similare precum *Bucea* „calificativ definitiv pentru o persoană grasă, cu *buci*, cu obrajii proeminenți”; *Burtea* „despre cineva supraponderal, cu *burtă*”; *Mâinea*, poreclă atribuită cuiva care excelează în utilizarea repetată a unui cuvânt cum ar fi adv. *mâine*, folosit excesiv ca termen temporal. În această categorie includem supranumele

atașate celor care aveau o anumită îndeletnicire: *Orneanu* „hornar” < (*h*)orn; *Orzea* „cultivator sau negustor de orz”; *Urdea* „cioban specializat în obținerea preparatului lactat menționat sau membru într-o unitate militară turcă, *ordu*, *urdu*”, după DNFR. *Cotoroacă*, considerat de Iorgu Iordan derivat de la *cotor*, pare o variantă fonetică, creată prin asimilare progresivă [c] – [g] > [c] – [c] de la un potențial *cotoroagă* > *cotoroacă*. În același timp, DNFR a înregistrat, în articol separat, și o variantă de singular, inedită, *cotoroagă*, perpetuată prin varianta fonetică *chitoroagă*. Aceasta din urmă se înscrie în procesul de evoluție al oclusivelor velare [c], [g], secundate de vocalele centrale [ă], [î], la oclusivele palatale [k], [g]. Fenomenul a suscitat atenția lingviștilor, fiind semnalat și comentat de Todoran, *Vâlcele*, 37, *Tratat*, 292 și, cel mai recent, de Marin, TD–Ung., LXII, prin mutația vocalelor menționate la [e], [î].

Cruciuc: ucr. *Cruča* „povârniș, râpă”, cu suf. ucr. *-(j)uk*; cf. și numele precedent: ucr. *Cručij* „de cioară, de corb”.

Față de interpretarea DNFR, care lasă neclarificat semantismul, aducem informația oferită de *Dicț. dialectal*, vol. II, s.v., unde lexemul figurează ca atare, nefiind necesar să imaginăm construcții potențiale, pentru următorul semantism:

Crucioc (crușioc) subst. 1. „cârlig la cange cu care se scoate căldarea scăpată în fântână”. 2. „arc cu cârlig la coasă care servește la așezarea în brazdă a grânelor cosite”. 3. „mâner la sertar”.

În *Dicționar rus-mold.* s.v. *criucioc* 3. figurează, aproximativ, același sens fundamental „cârlig”, iar ca origine, împrumut din limba rusă, preluat *tale-quale*, la nivel dialectal românesc.

Delaru: *delar* „arhivar”.

Este un cuvânt rar, creat, cu certitudine, pe teren românesc, absent, cu desăvârșire, din dicționare. Cu o „biografie” interesantă, de care nu ar trebui să fie privat, a pătruns în limba română, pentru început, ca împrumut paleoslav al bazei *deală*, *delă* „lucru, lucrare” < v.sl. *delo*. Iese din uz total, dar va fi reintrodus în epoca Regulamentului Organic, sub forma unui împrumut neoslav: rus. *delo* > *delă* „afacere, dosar, registru”. Situația este consemnată în SDLR: *delă* s.f., pl. *-e* (rus. *delo*, pl. *dela* „afacere”, „proces”, d. v.sl. *delo* „lucru, lucrare”). În vremea administrației ruse, cuvântul a făcut parte din lexicul juridic. În această calitate, a cunoscut o circulație deosebită, în absența unui termen specializat pentru multiplele probleme judiciare. De la acesta s-a creat și un nume de agent pentru a denumi funcționarul în a cărui responsabilitate se aflau dosarele, registrele, rezolvate sau nerezolvate. În prezent, numele acestuia pare criptic, dar analiza *delă* + suf. *-ar* > *delar* exprima cu suficientă claritate numele funcționarului angajat în acele vremuri. Ulterior, influența franceză, pe scară largă, la nivelul Principatelor române, a contribuit la căderea în

desuetudine a cuvântului, fără a exista șanse de supraviețuire. Este regretabil că în DNFR nu se specifică sursa în care a fost identificat termenul, care, în ultimă instanță, oglindește creativitatea limbii române.

Drumeș: cf. bg. *Drumeški*.

În legătură cu originea cuvântului-titlu, ne disociem de poziția DNFR, întrucât întrevădem posibilități interne de creare a lexemului, excluzând modalitatea „prin bulgară”. Semantismul acestuia, nemenționat de sursa citată, pare „asigurat” de câteva sinonime înrudite, în sensul descendenței și al apartenenței acestora la aceeași familie lexicală cu nucleul *drum*: *drumar*, *drumaș*, *drumăreț*, *drumător*, *drumeț*. Derivatele enumerate aparțin, majoritar, lexicului regional cu o singură excepție: *drumeț*. Conform DLR, acesta pare să dețină cea mai veche atestare: *Era și drumețilo[r] cu urât a treace... pe acolea* (Dosoftei, V. S., octombrie 65/35). Poate că nu întâmplător *drumeț* cunoaște cea mai largă răspândire, fiind preluat de limba comună. Din punctul de vedere al atestării, cel de al doilea se dovedește *drumaș*, după aceeași sursă (DLR): *Iaste îndatorat a păzi și mânăstirea Căldărușanii și pă drumașii ce trec pă acolo a fi făr de grijă* (1823, N. Iorga, D. D., VII, 311). Pentru o dată apropiată, a fost înregistrat derivatul următor: *Drumarii nu întrebă calea cea bună și dreaptă de la orbii pe care îi află cerșind lângă drum* (*Lexiconul de la Buda*, 1825). Către sfârșitul aceleiași secol a fost reperat *drumăreț*, conform DLR „învechit, rar”: *Trei călugări drumăreți/La un han popas făcură/Buni de chef și vorbăreți* (F, 1890, 100).

Revenind la cuvântul-titlu, *drumeș*, constatăm absența acestuia din DLR. Cu siguranță există în limbă. Ca argument la îndemână avem numele scriitorului Mihail Drumeș (cf. operele sale *Invitație la vals*, *Scrisoare de dragoste*, *Cazul Magheru*, *Elevul Dima dintr-a șaptea*, de mare popularitate în perioada interbelică când autorul s-a afirmat). Presupunem că pentru crearea termenului este bine să luăm în calcul contaminația, favorizată de coprezența unor sinonime din aceeași familie lexicală cum ar fi: *drumaș* + *drumeț* > *drumeș*. Pentru *drumăreț*, DLR oferă ca soluție, derivarea: *drumar* + suf. *-ăreț*, inadmisibilă sub aspectul rezultatului. Pentru același procedeu, componentele ar fi *drum* + suf. *-ăreț*. Interpretarea *drum* + suf. *-ător* > *drumător* poate fi respinsă din punctul de vedere al compatibilității: baza: substantiv / „afix care servește pentru a face derivate de la verbe de conjug. II și III” (Pascu, *Sufixe*, 127). Este argumentul pentru care luăm în calcul analogia, ca potențială modalitate de creare, după *cale* > *călător*; *drum* > *drumător*. Derivatul a fost semnalat de O. Densusianu, Ț. H., 36, de unde a fost preluat de CADE și, mult mai târziu, de DLR, cu mențiunea „regional”.

În prezent, OD a înregistrat derivatul și cu varianta grafică *Drumes*. Același nume de familie figurează în *Pagini albe*, *Carte de telefon*, volumul 1., A–L, București, jud. Ilfov, 2003–2004, Editat de *Pagini aurii SA*.

Excentric din punctul de vedere al creării, față de seria apărută prin derivare, rămâne *drumător*, probabil, după *călător*, prin raportare la formațiunile sinonimice de la aceeași bază: *drum*. Prin urmare, analiza *drum* + suf. *-ar*, *-aș*, *-ăreț*, și contaminația *drumaș* + *drumeț* pentru derivatele *drumar*, *drumaș*, *drumăreț*, *drumeț*, ca și formațiunea analogică, *drumător*, definesc pietonul prin excelență, termen devenit ulterior nume de familie.

Dungaciu: cf. bg. *Dongo* și ung. *dungani* (și *dongoni*) „a bâzâi, a zumzâi”.

Pentru a rezolva termenul-titlu, un substantiv privat de glosă, DNFR trimite la verbe din limbile bulgară și maghiară. Incompatibilitatea dintre cele două categorii morfologice și formant nu a împiedicat OD să preia, parțial, interpretarea din DNFR, ca sursă autoritară, referitoare la izvoarele maghiare.

În același scop, pentru a identifica fapte care să orienteze cercetarea către elucidarea originii și a semantismului, în cazul adjectivului-titlu, ne-am îndreptat atenția către culegerile de material dialectal. Acestea au oferit, realmente, șansa de a repera lexemul menționat. În *Glosar regional* din satul Someș-Guruslău, fostul raion Jibou, reg. Cluj, din vol. MAT. DIALECT. I, 209 figurează adj. *dungaciu* cu glosa „încăpățânat, într-o dungă”. DLR a valorificat informația introducând-o în corpusul său. Prezența expresiei populare „într-o dungă”, sinonimă, de altfel, cu „într-o doagă”, în definirea semantică a cuvântului, indică baza derivativă a adjectivului. Așadar, substantivul *dungă*, împreună cu sufixul specializat *-aci(u)*, pentru a exprima „posesorul unei însușiri prin excelență” (Pascu, *Sufixe*, 197) oferă explicația privind crearea derivatului *dungaciu*, „făurit”, cu certitudine, pe teren românesc.

Dupac: *dupac* „pumn (lovitură cu pumnul)”. Lipsește din dicționare, deși apare la Pascu, *Sufixe*, p. 191.

În legătură cu absența lexemului din dicționare, DNRF nu are dreptate. Nu mai departe, SDLR (1939) a înregistrat cuvântul: „*dupac* m. (după *dup-dup!*). Fam. «lovitură de pumn trasă cuiwa, mai ales după ceafă» (*Șez.*, 32) – 80. Și *zdupac*”.

Așadar, SDLR acceptă derivatul deinterjecțional, împreună cu varianta dezvoltată de acesta.

La rândul său, DLR valorifică informația în articolul „*dupac* s.m. (prin Mold.) «lovitură dată cu pumnul» (cf. Eminescu, Op. XV, 104, DDRF, Șăineanu 3, Resmeriță, D, CADE: *Doar târziu după ce a dat câțiva dupaci în ușă, a auzit un glas...* (V. I. Popa, *Velerim și veler*, Doamne, 49)”.

Falon cf. ung. *faló* „mâncău”.

Cuvântul-titlu figurează în DA ca variantă, cu semnul arhaicității, s.v. *felon* „bisericesc «veșmânt preoțesc, fără mâneci, deschis numai la gât pe care preotul îl

îmbracă peste celelalte veșminte când face slujba»”: *Fiind îmbrăcați preoții cu epatrafire și cu feloane*... (Neculce, *Letop.* II, 306/31). Forma arhaică (= varianta) apare în opera lui Dosoftei, V. S., 206.

Lexemul, de origine paleoslavă, *felonŭ*, după DA, era încă în curs la mijlocul secolului trecut, în graiurile românești de dincolo de Prut, conform înregistrărilor din *Dicț. dialect.*, vol. V: *Popa a început a juca prin porumbrei și așa juca că s-o rupt falonul în bâcăți, s-o dărmat, s-o rupt, s-o zgâriet tot trupu*. Semnificativ este faptul că titlul articolului constă din varianta învechită *falon*, care, de altfel, se întâlnește, constant, și în celelalte citate ilustrative din DA: *I-o dat falon și scofă și l-o afurisit ca nime, decât popa cel mai mare să-i poată lua scofia din cap și falonu de pe dâns* (*ibid.*).

Atestarea cuvântului în stânga Prutului constituie un argument pentru posibilitatea răspândirii acestuia în Moldova istorică. În plus, promovarea unui termen vestimentar ca nume de familie se înscrie într-o practică proprie limbii române. În acest sens, am selectat din corpusul DNFR câteva cazuri ilustrative în noua calitate: *Bundă, Căciulă, Clop, Cojoacă, Cojoc, Gaci, Ismene, Izmene* etc. Cât privește etimonul maghiar *faló* propus pentru *falon* „mâncău” în DNFR, acesta nu este confirmat de sursele lexicografice.

Făiniș: *făiniș*, derivat necunoscut dicționarelor, al lui *făină*, cu suf. colectiv *-iș*.
Făiniși: același cu numele precedent (*-i* arată pronunțarea moale a lui *ș*).

Derivatul selectat de Iorgu Iordan nu figurează, într-adevăr, în dicționare. În conformitate cu această stare de fapt putem considera că *făiniș* reprezintă o creație inedită. Ar fi putut apărea prin analogie, după modelul *măciniș*, derivat „de bază” în același domeniu al morăritului. Decisiv pentru apariția lexemului *făiniș* ar fi fost oricare dintre sensurile acestuia: 1. „măcinat, măcinătură”, 2. [cu sens colectiv] „(cantitate de) cereale duse la moară pentru a fi măcinate”. 3. „produs rezultat din măcinarea grâului sau a altor cereale” (v. DLR s.v. *măciniș*).

Și ca structură, *făiniș* urmează îndeaproape modelul *măciniș*, prin antrenarea aceluiași formant *-iș*. Dacă prin *măciniș* se exprima acțiunea de transformare a cerealelor, oricare dintre ele, în pulbere, prin *făiniș* se exprimă, implicit, substanța rezultată la măcinat dintr-o materie primă anume: grâu, eventual secară.

Confirmarea *Făiniș*, nume de familie, ne-a parvenit din volumul *Pagini albe. Carte de telefon*, volumul 1., A–L, București, jud. Ilfov, 2003–2004, editat de *Pagini aurii SA*. În sursa amintită figurează 9 abonați cu numele de familie – varianta *Făiniși*. Este de presupus că promovarea derivatului în nume de familie a avut ca punct de plecare, posibil, porecla atribuită cuiva pentru că îi plăcea să specifice de fiecare dată în drum spre sau ajuns la moară ce anume a adus la măcinat.

Gavriș: c.f. gr. *Gavri*.

Soluționarea oferită de Iorgu Iordan pentru numele de familie-titlu ne obligă să căutăm informații chiar în DNFR.

Așadar, pentru etimonul căutat se cuvine să avem în vedere articolul Gabriș „ung. *Gábris*, variantă a lui *Gábor*; cf. și pol. *Gabrys*”, dată fiind calitatea lor de paronime.

În aceste condiții, potențialul împrumut maghiar *Gábris*, sub influența numelui calendaristic românesc Gavril, ar fi putut deveni *Gavriș*, înregistrat împreună cu var. *Gavris* în OD.

Ghirțoi: bg. *Girtso* + suf. *-oi*.

În locul analizei propuse de DNFR, avem în vedere o altă posibilitate analitică. Dacă respingem baza bulgară identificată și acceptăm, în aceeași calitate, onomatopeea duplicată *ghiorț!*, constatăm originea interjecțională a cuvântului. După DA, *ghirțoi* „reproduce sunetul particular ce se aude când cineva înghite o băutură în cantitate mai mare: *Ce bașibuzuc aveți? Suge un fund de tinichea [cu bragă] Ghiorț! Ghiorț!, Chiorț!*”. Totodată, același dicționar a înregistrat o amplă familie lexicală cu punctul de plecare *ghiorț!*, fapt ce atestă cursul interjecției. Prin contaminație cu verbul *înghiți*, din aceeași sferă semantică, au apărut varianta prefixală *înghiorți*: *Ea, înghiorț! înghiți și pe loc crăpă* (Ispirescu, *Legende*, 226) și derivatele *ghiorțai*, *ghiorțăitură* „înghițitură”: *Nu vrei o ghiorțăitură să-ți speli beregata?* (*Conv. Lit.*, XIV, II, 73).

În articol separat, DA tratează *înghiorțai* [despre mațe] „a chiorăi > a ghiorăi”: *Înghiorțai* mațele în el (Pașca, *Gl.*, s.n.) sau „a înghiți cu zgomot” (*ibid.*).

Materialele dialectale ulterioare au confirmat extensiunea familiei lexicale *ghiorț!* Verbul *ghiorțai* a fost consemnat în NALR–Olt., I, h. 106 / pct. 914, 926, 946, 947, 952, 953, 976, 980, 983, 985, 988; și în ALRR–Munt. și Dobr., I, h. 72 / pct. 739, 741, 742, 748, 750, 751, 753, 755, 839, 848, 851, 857, 885, 886, 889, 890, 893, 897. De la *înghiorțai* se revendică deverbalele *înghiorțăială* (*Ce înghiorțăieli sunt astea omule? Mănâncă mai încet că nu te iau turcii la goană – Gl. Argeș*, 139), *înghiorțăitură* ambele cu același înțeles „acțiunea de a mânca cu lăcomie și în mod zgomotos”: *De n-aș mai auzi înghiorțăiturile alea!* – *ibid.*). Glosarele dialectale au înregistrat, de asemenea, verbul *înghiorțai*: *Lexic reg. I*, 27 – Vâlcea, DGS, I s.v., alături de o sursă mai veche: Pașca, *Gl.* s.v.

Numele de familie reținut de Iorgu Iordan în corpusul DNFR, din punctul de vedere al etimologiei, beneficiază de o soluție „mixtă”, bulgaro-română prea puțin convingătoare. După sonoritate pare un cuvânt creat pe terenul limbii române. Fonetica acestuia sugerează similitudinea cu o creație din lexicul dialectal românesc. Este vorba de substantivul *gherțoi* „haimana, vagabond, care mănâncă în mare grabă și zgomotos: *Gherțoiu* naibii, mănâncă numa sâmbăta! Un' l-o fi

găsit!” AFLR / pct. 751, Viziru, Brăila. Deducem că informatoarea are în vedere o persoană privată de hrană și de mijloacele materiale de procurare a acesteia. Curent, la nivel popular-dialectal, epitetul-poreclă a glisat către nume de familie. În ceastă calitate a fost înregistrat recent în OD, 332 ca „atestare involuntară” (Mărgărit, 2011, 27–34) s.v. *ghiorciu* < „*ghiorc*, **ghiorț**, interjecție prin care se reproduce sunetul produs la înghițirea unei cantități mai mari de lichid”.

Matușca: *Mató* sau (și) *Matu* (v. bg. *Mato*), cu suf. *-ușcă*; cf. și pol. *Motoszko*.

De la început, ne vom distanța de informația DNFR, întrucât cuvântul-titlu a constituit, și mai constituie încă, un element lexicul uzual în graiurile românești de dincolo de Prut. A fost promovată ca nume de familie în contextul social-istoric al românității din teritoriul menționat. Dat fiind faptul că serviciul religios era oficiat în limba de stat a provinciei ocupate, începând cu 1812, cum era de așteptat, și slujitorii acesteia au fost denumiți, cu terminologia rusă. Prin urmare, pentru *preot* a fost impus termenul corespunzător din limba respectivă, *batiușca* (rus. *батышка*), atestat și în prezent la nivel dialectal, după cum se poate constata în materialele recent culese din zonă: *Înainte batiușca venea și-apoi toate pascile, gostințele [= dulciurile, bomboanele] lu popa le dădeam* (TD–Nistru, *Glosar*, p. 175). În același timp, a fost împrumutat și termenul corespunzător pentru *preoteasă*: *matușca* (rus. *матушка*), la rândul său atestat în materialele dialectale mai vechi (*Dicț. dialectal*, vol. III) și mai noi, *Gr. rom.*, TD–Nistru. Cum anume a glisat lexemul către nume de familie am putut deduce din citatul oferit de *Dicț. dialectal*, vol. III: *Iaca eu îs matușca. Mi-a murit bărbatul meu – preotul (Folclor din părțile Codrilor)*. Dacă admitem ipoteza că preoteasa ar fi avut un fiu, atunci acesta ar fi fost numit, de membrii comunității respective, după statutul mamei văduve, *Matușca*. De fapt, în spațiul Moldovei istorice se întâlnesc situații similare, dar, exclusiv, din lexeme românești: *Adăscăloaiei*, *Adăscăliței*, *Apreutesei*, *Avăcăriței*, *Avătăjiței*, toate înregistrate în DNFR. Semnificativ este faptul că, în aceeași sursă întâlnim nume de familie rezultate din astfel de circumstanțe propice: *Mătușă*, *Mătușoi*, *Mătușan*.

Matușca prezintă o situație specială ca loc de fixare și de răspândire, acesta fiind teritoriul Basarabiei, cu motivație deplină. Prezența acestuia în fișierul lui Iorgu Iordan, întocmit la Iași, în timpul Celui de Al Doilea Război Mondial, indică sosirea lexemului cu purtătorul său înainte sau în timpul conflagrației menționate.

Mândăcanu: *Mandache* cu suf. *-an* și varianta graf. *Mândăcanu* cf. bg. *Mandakov*.

Pentru numele de familie din titlu, propunem un alt punct de plecare: respectiv, numele feminin *Mândica* (inclus în DNFR), cu analiza *Manda* + suf. diminutival *-ică*. Pentru valorificarea acestuia în nume de familie, presupunem o împrumutare anume în care *Mândica* devine cap de familie. Fiul acesteia, în

eventualitatea că ar exista, ar putea primi un nume nou, creat prin derivare, respectiv *Mândica* + suf. *-(e)anu*, cu alte cuvinte, *Mândicanu*, prin acomodare [ă] – [i] > [ă] – [â]: *Mândăcanu*. În graiurile românești de dincolo de Prut, numele astfel conturat cunoaște o largă răspândire. Între altele, amintim o familie de cărturari din satul natal al lingvistului Eugen Coșeriu, Mihăileni, jud. Bălți. S-a făcut cunoscută, mai întâi prin „capul” acesteia, *Roman Mândăcanu*, profesorul îndrăgit al fostului elev Coșeriu Eugen. Mai apoi, prin fiul profesorului menționat, Valentin Mândăcanu, devenit celebru în calitate de personalitate culturală proeminentă în lupta pentru impunerea limbii române ca limbă de stat în Republica Moldova. „Certificatul de naștere” cu numele *Mândăcanu* ne-a parvenit de dincolo de Prut, împreună cu purtătorul său, poate chiar în vremuri de război. Deocamdată în *Pagini albe, Carte de telefon*, București, volumul 2, *M–Z*, București, jud. Ilfov, 2003–2004, editat de *Pagini aurii SA*, figurează abonata Mândăchescu Maria. Numele său de familie prezintă analiza *Mandache* (ca în DNFR), dar cu alt afix: *-escu*.

Mitran < bg. Mitran.

Mitrana < bg. Mitrana.

Cele 2 prenume diferite, în funcție de gen (*Mitran*, *Mitrana*) au glisat către categoria numelor de familie, după Iorgu Iordan, cu aportul limbii bulgare.

Față de opinia avansată, considerăm că nu era nevoie de sprijinul respectiv. Limba română dispune de suficiente posibilități pentru a explica descendența celor două nume de familie. Acestea pot fi identificate chiar la categoria prenumelor. Le-am reperat în corpusul DNFR unde figurează *Dumitran* și *Dumitrana*. În cazul fiecăruia în parte a acționat lungimea corpului fonetic, impediment supărător în comunicare. Intervenția aferezei în cazul silabei inițiale comune (*Du-*), a redat suplețea necesară numelor de familie comentate.

Morugă < *morugă* „aliment foarte sărat”.

Cuvântul-titlu, cu varianta *moroagă* se întâlnește în multe localități din Oltenia de unde s-au cules materiale dialectale cum sunt următoarele: Boceanu, *Gl.: Ciorba asta e morugă! Cine o mănâncă?* Varianta a fost înregistrată de Ciaușanu, *Vâlcea*, 182, ca expresie: *E moroagă! este sărat(ă) peste măsură, „este îngroșată cu sare, e ocnă cu sare!”* Comasarea cea mai recentă a înregistrărilor din Oltenia se întâlnește în *Dicț. olț.*, 134, 135. Toate acestea pun în evidență tendința cuvântului în discuție de a configura expresii: *ciorba asta e morugă!* Dimensiunea valorică a acestora devine evidentă la decriptarea prin construcții metaforice sinonim-superlative [*ciorba*] ... *e ocnă de sare*.

Răspândit aproape compact, la nivelul graiurilor olteneste, dar cu infiltrații dincolo de Olt, în privința originii, unele dicționare (DLR, MDA) fac trimitere la

subst. *moare*, pe deplin motivată: Semantismul acestuia a cunoscut o deviere specifică, exclusiv, zonei „zeamă sărată” și nu „acră”, conform etimologiei, după cum se poate vedea din textele culese: TDO / pct. 940, 960, 971, 978; AFLR / pct. 937, 969: *Șunca* [= slănină] *a punem la moare*. *Pă urmă scoatem de la moare, punem puțin ardei pisat peste ea* (pct. 968, Verbița, fostul raion Calafat).

În aceleași graiuri oltenesti s-a cristalizat, prin hipercaracterizare, expresia redundantă *moare de sare* „saramură”, înregistrată în Ciaușanu, *Vâlcea*, 148, dezvoltată într-o construcție mai largă: *a-și băga capul în moare de sare* „a se pune luntre și punte pentru..., a face pe dracu-n patru”.

Consemnarea expresiilor *ocnă de sare* (Ciaușanu, *Vâlcea*, s.v. *moroagă*, *Dicț. olt.*, 146 s.v. *omnă* și *moare de sare* sugerează posibilitatea combinării, suprapunerii acestora: *moare* + *ocnă* > **morocnă*, susceptibile de disimilare: *morocă*. De la potențialul verb, generat de baza amintită, **moroci*, ar fi apărut *morogi* „a pune sare cu pumnul” (Ciaușanu, *Vâlcea*, 180). În aceleași graiuri oltenesti, sonorizarea tranșei finale cunoaște antecedente: *băltăci* > *băltăgi* [despre ape curgătoare] „a face bălți, a bălți” (DGS I s.v.). De la un asemenea verb, *morogi*, s-ar fi putut „desprinde”, prin derivare regresivă, numele *moroagă*, cu variantele *morugă*, *murugă*. Pe aceeași linie a unei familii lexicale, Ciaușanu, *Vâlcea*, 180 a înregistrat deverbalele *morogală*, sinonim cu *moroagă*, *morugă*, *murugă*. Ca nume de familie, *Morugă* a fost preluat, probabil, din porecle de la persoane care comercializau sarea, mâncau sărat sau a căror activitate era centrată pe extracția produsului. OD consemnează faptul: *Morugă* < *morugă* „aliment foarte sărat”, ca și *Pagini albe*, *Carte de telefon*, volumul 2, *M-Z*, București, județul Ilfov, 2003–2004, editat de *Pagini aurii SA*.

Oarză: derivat de la *orz* (un fel de feminin cam ciudat al acestuia sau, mai probabil, o variantă a lui *hoarță* „car vechi, stricat”; cf. și *oarzăn* „tânăr, oacheș”.

Poziția DNFR, de altfel discutabilă, se regăsește în OD:

oarză, femininul lui *oarzăn* [despre fructe] „timpuriu, văratic”; [despre oameni] „tânăr, destrăbălat, necinstit”.

Calificat de Iorgu Iordan „derivat de la *orz*, un fel de feminin cam ciudat al acestuia” sau, mai probabil, o variantă a lui *hoarță* „car vechi, stricat”, *oarză* constituie, mai degrabă, o formă morfologică de plural pentru *orz*, cu semnificația „semănătură, cultură, de orz”. Acest tip de plural este confirmat în surse destul de vechi (*Biblia de la București*, 1688, 237²/23): [Era] *începătura seacerii oarzelor*: reprezentând aproape toate provinciile românești: Muntenia (Teodorescu, PP, 211): *Să crească apele,/ Să s-adape vitele,/ Să se ude grânele/ Grânele și oarzăle*; Moldova (Pamfile, AR, 93): *Semănăturile de bucate se numesc și grăie sau oarze*; Bucovina (Marian, Nu, 64): *Să secerăm grăie-n lapte/ Și oarze coapte*; Transilvania (*Doine*, 164): *Cântă cucu de trei zile/ Tot prin oarze și prin grăie*. În

aceleași surse apare și varianta fonetică a cuvântului în discuție: MAT. FOLK., 1262: *Vino, maică, să mă vezi, / Până-s oarzele mai verzi* (Mândrescu, LP, 214), *De cu sară-n cea săcară / Miez de noapte-n oarză coapte / De cu zori, în grâu cu flori!*

Ca nume de familie, *Oarză* ar fi fost promovat, după toate aparențele, dintr-o poreclă. Nu este exclus că un gospodar să se fi înstărit pe baza unor culturi de orz, în exclusivitate, intenționa, poate, să dețină supremația în cultura și recoltele de orz.

Otrocol: *otrocol* 1. „pată mare, rotundă”. 2. „ocol, raită, târcol”.

Cu aceeași prezentare, cuvântul a fost preluat în OD.

Ca nume de familie figurează printre abonații Oficiului telefonic al orașului București (v. *Pagini albe, Carte de telefon*, volumul 2., *M–Z*, București, județul Ilfov, 2003–2004, Editat de *Pagini aurii SA*).

Numelui de familie îi lipsește explicația etimologică, care, la nivelul DNFR, pare să fi devenit facultativă. În această privință, considerăm, după SDLR, că este vorba de un simplu accident fonetic: metateza *rotocol* > *otrocol*, glisarea cuvântului astfel creat, către categoria *nume de familie*, s-ar datora virtualului statut de poreclă pentru cineva care îl folosește excesiv, în general, sau îl pune în practică sub cea de a doua accepție.

BIBLIOGRAFIE

- AFLR = *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.
- ALRR–Munt. și Dobr. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. I–III, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 1996–2001; vol. IV, de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 2004; vol. V, de Teofil Teaha (coord.), Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române, 2007.
- Boceanu, *Gl.* = Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, 1918.
- Ciașanu, *Vâlcea* = G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*, București, Imprimeria Națională (Academia Română, „Memoriile Secțiunii Literare”, Seria III, Tom V, Mem. 6).
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DCRT = Emil Suciu, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Densusianu, Ț. H. = Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*. București, 1915.
- DGS I–III = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, coord. Maria Marin, Volumul I, Literele A–C, 2009; volumul II, Literele D–O, 2010; volumul III, Literele P–Z, 2011, București, Editura Academiei Române.

- Dicț. dialectal* = *Dicționar dialectal* (cuvinte, sensuri, forme). Vol. I–V. Redactor responsabil Rubin Udler, Chișinău, 1985.
- Dicț. ol.* = Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
- Dicț. rus* = *Dicționar rus-moldovenesc*, alcătuit de M. V. Podico, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.
- DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Gl. Argeș* = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, 1967.
- Gr. rom.* = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, 2000.
- Ispirescu, *Legende* = Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*. Adunate din gura poporului. București. Tipografia Academiei Române, 1892.
- Lexic reg., I–II = *Lexic regional*, I, redactor coordonator: Gh. Bulgăr, 1960; II, redactor-coordonator: Lucreția Mareș, 1967 (Societatea de Științe Istorice și Filologice).
- Marian, *Nu.* = S. Fl. Marian, *Nunta la români*, studiu istoric, etnografic comparativ, București. Editura Academiei Române, 1890. (v. și ediția critică, îngrijită de T. Teaha), Editura „Grai și Suflet”, Cultura Națională, București, 1995.
- MAT. DIALECT. I = *Materiale și cercetări dialectale*, [vol.] I [București, 1960] (Academia Română. Filiala Cluj. Institutul de Lingvistică).
- MAT. FOLK. = *Materialuri folkloristice*. Culese și publicate sub auspiciile Ministrului Cultelor și Învățământului Public, prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Vol. I (*Poesia poporană*, Partea I–II). II, București, 1900.
- Mărgărit 2011 = Iulia Mărgărit, *Atestări „involtare”*, *Fonetica și dialectologie*, XXX, 2011, p. 27–34.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”; *Micul Dicționar academic*, vol. I, literele A–C, 2001; vol. II, literele D–H, 2002; vol. III, literele I–Pr, 2003; vol. IV, literele Pr–Z, 2003, București, Editura Univers Enciclopedic.
- NALR–Olt. = *Noul Atlas lingvistic pe regiuni. Oltenia*. Vol. I–V, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, 1967–1984.
- OD = Mille Tomici, Perida Andronache, *Onomasticon Dogrogean, Nume de familie*, București, Editura Stephanus, 2005.
- Pascu, *Sufixe* = Dr. G. Pascu, *Sufixe românești*. Edițiunea Academiei Române, 1916.
- Pașca, *Gl.* = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, alcătuit după material cules de corespondenții din diferite regiuni. București, Editura Cultura Națională, 1928. (Academia Română. Memoriile secțiunii literare. Seria III. Tom. IV. Mem. 3).
- Resmeriță = Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, 1924.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*. Edițiunea întâia, Iași, 1939.

- Şez. = *Şezătoarea*. Revistă pentru literatură și tradiții populare, Fălticeni. Anul I, 1892 ș.u.
- TD–Nistru = *Graiuri românești de la est de Nistru*. Texte dialectale și glosar, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe și Vasile Pavel, București, Editura Academiei Române, 2011.
- TD–Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria*. București, Editura Academiei, 2005.
- Todoran, *Vâlcele* = Romulus Todoran, *Graiul din Vâlcele*, MAT. DIALECT. I.
- TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coțuș, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.
- TDR = *Tratat de dialectologie românească*, coordonator: Valeriu Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române

București, Calea 13 septembrie, nr. 13

